

JORDI SUÏLS SUBIRÀ

ORCID: 0000-0001-6029-0087

Universitat de Lleida

jordi.suils@udl.cat

Introspecció lingüística en els reculls de lèxic ribagorçans*

Paraules clau: català nord-occidental — ribagorçà — estandardització — fronteres lingüístiques — introspecció lingüística.

Resum

Aquest article aporta evidències en relació amb la varietat ribagorçana del català. En concret, sobre quina percepció en tenen els seus parlants. Ho observem sota l'abast teòric del concepte de cronotop, com a marc espaciotemporal que confereix el valor d'indicadors socials a les variables lingüístiques. Aquestes evidències venen, en part, de l'observació participativa d'activitats que entitats socials o individus han anat desenvolupant en relació amb el dialecte. La nostra font principal són compilacions de lèxic, fetes espontàniament per parlants no especialistes en llengua, que ens donen dades (1) sobre la consciència de canvi lingüístic des de la introspecció dels seus autors al llarg de dues generacions, i (2) sobre la identificació d'alguns elements que han esdevingut clarament emblemàtics del geoelecte. El desvellament d'aquesta autopercepció s'explica per la presència contrastiva de la varietat estàndard. Aquest és el cas en el context administratiu català, on aquella varietat és present en els usos formals i acadèmics. Es pot confirmar en comparar el cas amb els contextos veïns de l'occità a l'Aran i del català sota l'administració aragonesa, on no trobem compilacions com les que hem assenyalat més amunt.

Introducció

La relació entre el fet de caràcter macrosociolingüístic i el que s'esdevé al nivell dels parlants és un objecte d'interès constant, ja des que Jespersen (1969: 34 i seg.) afirmés que la *langue* saussureana no es pot entendre sinó

* Aquest article s'emmarca en l'àmbit del projecte de recerca PID2021-125859NB-I00 finançat pel Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats. Cal agrair als membres de l'associació Escunç, de l'Alta Ribagorça, la tasca que desenvolupen i l'oportunitat que m'han donat d'accedir al coneixement d'algunes evidències que exposaré.

en la pluralitat de la *parole*, i fins als enfocaments etnogràfics d'avui (Silverstein, 2003). I ho és especialment en contextos de minorització.

En processos de promoció i protecció lingüística (PPL; en termes d'Ó Gíollagáin et al., 2020) es tendeix a accentuar la importància del registre acadèmic, la qual cosa magnifica contraposicions clàssiques (Gumperz, 2009 [1969]) del tipus estàndard/dialecte, planificat/espontani, modern/arcaic, urbà/rural¹, per bé que no sempre es perceben amb seguretat². Ho podem constatar, lògicament, en parlants que tenen més consciència de la pròpia varietat geolectal.

En aquest article aportaré algunes dades inicials, per a una recerca més aprofundida de caràcter etnogràfic, sobre les percepcions que trobem entre els parlants de ribagorçà septentrional³. Es tracta d'una varietat dialectal del català situada a l'extrem nord-occidental del domini.

Geolingüística i geopolítica

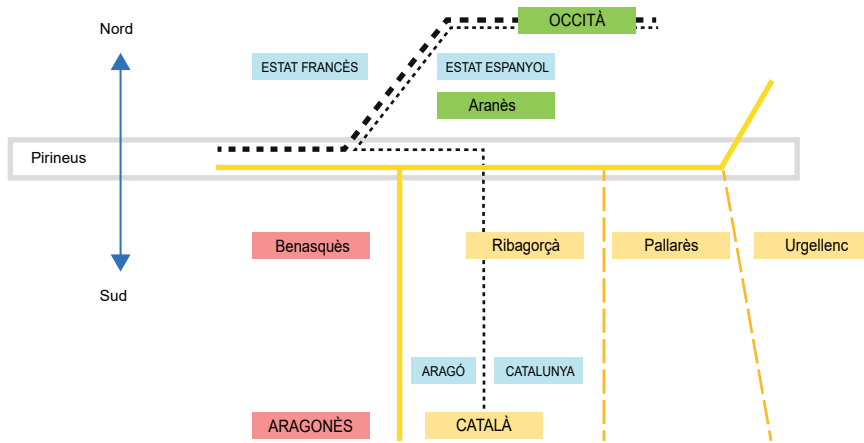
El català ribagorçà es troba enmig d'un conjunt de solapaments entre fronteres lingüístiques i administratives, en un context rural que ha patit alteracions importants al llarg de la segona meitat del segle XX. Cap a l'oest, la frontera lingüística entre el català i l'aragonès (i també el benasquès, un dialecte de difícil adscripció) se situa més enllà de la frontera administrativa entre Catalunya i Aragó, la qual cosa deixa una franja catalanoparlant dins de territori aragonès (l'anomenada Franja de Ponent). Cap a l'est, el català nord-occidental es manifesta en les diverses varietats que es parlen a les conques pallaresa i urgellenca. Pel nord, tant aragonès com català fan frontera amb l'occità, que es parla a l'altra banda dels Pirineus. Allà, a més, una part es troba sota administració de l'Estat espanyol, també dins de l'administració catalana. Es tracta de la Vall d'Aran, on es parla la varietat aranese de l'occità gascó.

Tot això dona lloc a casuístiques ben diverses. En primer lloc, el català ribagorçà sota administració aragonesa no gaudeix pràcticament de protecció administrativa; els seus àmbits d'ús es troben fora dels contextos institucionals, tot i que és llengua habitual de bona part de la població, especialment en les àrees més properes a la frontera administrativa (Sorolla, 2018); cal dir

¹ Hi tenen relació els posicionaments diglòssics que solen acompanyar la minorització extrema (Ninyoles, 1971: 68–92): l'exaltació del dialectalisme i la parla espontània, que presenta la normativització com una pèrdua d'autenticitat. La variació (també la geolectal) esdevé, doncs, un afer sobre el qual es polemiza en situacions de minorització: cf. Lamuela (2021) i les consideracions sobre l'anàlisi de Gal (2018).

² Branchadell (1996) parlava de “normalitat improbable”, especialment en termes jurídics. Una anàlisi en termes funcionals es pot trobar en Lamuela (1994). Vila (2016) revisa aquestes i altres aportacions, que inclou sota l'anomenada “sociolingüística del conflicte” (Boix i Vila, 1998: 52 i seg.).

³ En podem dir també alt ribagorçà. A efectes de comoditat, però, parlaré simplement de ribagorçà. Per a una descripció i cartografia del ribagorçà: Sistac (1993).

Esquema 1. Dominis lingüístics i administratius als Pirineus centrals

Font: elaboració pròpia de l'autor.

que els mitjans de comunicació en català de l'àmbit territorial d'administració catalana (ràdio i televisió) són també accessibles des del sector administratiu aragonès. El català sota administració catalana gaudeix del caràcter de llengua vehicular a l'ensenyament, és llengua de l'administració i té presència en mitjans públics i privats de comunicació audiovisual i escrita. En la banda aragonesa, doncs, el dialecte ribagorçà conviu directament, en una situació diglòssica, amb el castellà (qué és l'única llengua oficial); a la banda catalana, aquest dialecte coexisteix amb la resta de varietats de la llengua que es fan visibles als mitjans de comunicació, entre les quals la varietat normativa o estàndard, utilitzada com a vehicular a l'ensenyament. Al vessant nord dels Pirineus, la situació té també les seues complexitats, però es pot simplificar dient que el dialecte aranès de l'occità té una codificació escrita particular (els criteris de codificació de l'occità són molt flexibles quant a la variació diatòpica), gaudeix d'oficialitat i conviu amb el català i el castellà com a llengües cooficials, totes tres presents al sistema educatiu; a més a més, compta amb institucions que vetllen per la promoció social de la llengua i per la producció de materials normatius, etc. L'aranès és també present a l'administració local i, en molta menys mesura que les altres dos llengües, també en ràdio i televisió (Lamuela: 2008, 2012; Suïls: 2011). Val a dir que, com a resultat del seu context territorial reduït, les varietats parlades de l'aranès parlat són molt properes a la versió formal utilitzada en l'ensenyament i l'administració. Si anem encara més al nord, a l'altra banda de la frontera estatal, en territori francès, l'occità compta amb una protecció molt limitada i, de fet, es troba en una situació de substitució avançada davant del francès, que ha estat sempre l'única llengua

oficial. La frontera entre estats esdevé, aquí, també una frontera lingüística que accentua la particularitat de l'aranès.

En un esquema simplificat, resumeixo el que s'ha dit:

Taula 1. Contacte de llengües als Pirineus centrals, on cat = català; esp = castellà; occ = occità; fra = francès. El símbol a > b indica: «a en situació de dominància respecte a b»

zona	ambit d'ús	contextos formals	contextos col·loquials
A: Aragó		esp	esp > cat (ribagorçà)
C: Catalunya		esp > cat estàndard	esp > cat general > cat ribagorçà
V: Vall d'Aran		esp > cat > occ (aranès)	esp > cat > occ (aranès)
F: Estat francès		fra	fra >>> occ

Font: elaboració pròpia de l'autor.

La taula és evidentment esquemàtica: a totes tres zones A, C i V, és a dir tret de l'estat francès, el castellà és molt present tant en la varietat col·loquial (informal) com formal; a les zones C i V, el català és present en formes col·loquials i també en la varietat formal o estàndard; finalment, a la zona V, l'occità aranès és present tant en els contextos d'ús informals com formals, tot i que no gaudeix d'unes formes estàndard del tot establertes⁴ i, en general, hi ha poc contrast entre els usos que trobem en els contextos formals i els informals. L'esquema també vol representar una estratificació: fora de l'estat francès, el castellà és la llengua que compta amb tots els avantatges socials, l'única que es pot considerar una llengua establerta; allà on el català és present, doncs, es troba sempre en desavantatge social davant del castellà. Quant a l'aranès, en els usos informals es troba en clar desavantatge enfront del castellà, però també en relació amb el català. En els usos formals, l'aranès és també present però en una posició novament secundària en relació amb les altres dues llengües. A diferència del català que es parla just a l'altre costat dels Pirineus, els parlants d'aranès no tenen evidències quotidianes d'un territori més ampli, que inclogui l'Aran, i on es parli la mateixa llengua. El territori occitanòfon de França existeix en els mapes lingüístics, però no és una realitat socialment tangible per als aranesos, perquè l'occità no hi té visibilitat social. Per a aquests parlants, doncs, la vivència de l'occità es restringeix a l'aranès. Finalment, a la zona C, la varietat ribagorçana del català (el ribagorçà, dit breument) només apareix en usos informals i tendeix a ser inhibida enfront d'usuaris desconeguts o que parlen altres varietats. Però també té molt menys prestigi que altres varietats com poden ser el català central o el nord-occidental que, a grans trets, anomenem *lleidatà*.

⁴ Les propostes de l'Institut d'Estudis Aranès (<http://www.institutestudisaranesi.cat>) són lluny de tindre una base prou sòlida. Les formes usades en l'ensenyament de o en aranès parteixen d'un criteri implícit de centralitat geogràfica i difusió majoritària dins de la Vall d'Aran, però no hi ha un criteri del tot establert pel que fa a llenguatge tècnic o administratiu; si més no quant a lèxic i fraseologia, Vergés (2022) conté un fons aplicable a elaboracions futures.

Cronotop i escala

Gal (2010: 39) introdueix el concepte bakhtinià de *cronotop* en l'anàlisi de la dimensió espacial dels estàndards (Cook, 2014, per a més referències). Per exemple, la distinció entre tradicional i modern és un cas de cronotop, en la mesura que són dos termes amb implicacions diferents quant al doble vessant espaciotemporal. En aquest sentit, és possible identificar dinàmiques espacials que van lligades a un període i que en un altre període serien o haurien estat impossibles. El ribagorçà havia entrat tradicionalment en una estratificació natural d'àrees geolingüístiques: s'inclou en el contínuum nord-occidental amb centre en l'àrea del lleidatà, que al seu torn presenta trets marcats enfront del català estàndard. És així que els parlants de lleidatà, en interaccions amb parlants de varietats diferents del nord-occidental, evitarien trets com ara (1) l'article *lo* (*lo carrer* vs. *el carrer*), (2) els possessius *seua-seues* (vs. *seva-seves*), o (3) algunes característiques de la morfologia verbal com poden ser els subjuntius en *-e* o en *-o* (enfront de *-i*: *digues* o *digos* vs. *diguis*), etc. Al seu torn, enfront dels parlants de lleidatà, els parlants de ribagorçà farien servir els trets (1-3) entre altres, i evitarien trets marcadament ribagorçans com ara l'article plural definit *es* (*es carrers*, *es cases* vs. *els carrers*, *les cases*), trets de morfologia verbal com ara els imperfets en *-eva*, *-iva* (*voleva*, *sentiva* vs. *volia*, *sentia*), la morfologia de pronoms de complement de tipus *mi-ti-si* (*mi veu*, *ti veu*, *si veu* vs. *em veu*, *et veu*, *es veu*), l'ús de l'auxiliar ésser en pluscuamperfet (*era cantat* vs. *havia cantat*) o la realització africada sorda enfront de fricativa sonora en mots com ara *gent* ([ʃen] vs. [zen]). Aquest és el funcionament genèric del nord-occidental que té el seu centre històric a l'àrea de Lleida; la varietat dialectal de l'entorn de Lleida, el lleidatà, ha estat tradicionalment la varietat de confluència dels diversos subdialectes del català nord-occidental en les interaccions entre ells:

[[[ribagorçà, pallarès, urgellenc...] lleidatà] català general].

Tal com apunta Valls (2018), un bon nombre de trets caracteritzadors del lleidatà (connotats de rusticitat) són recessius enfront del català estàndard. És el cas dels trets (1-3) que hem assenyalat; l'espai de confluència que representa el lleidatà, doncs, s'esborra i les interaccions entre subdialectes passen per l'estàndard:

[[ribagorçà, pallarès, urgellenc...] català estàndard]

Molt proper al concepte de cronotop és el d'escala tal com el proposen Blommaert et al. (2015), entenent-lo com a nivell d'indexicalitat. Pràcticament qualsevol tret lingüístic pot prendre una connotació en termes d'interacció social. Aquestes connotacions no apareixen a l'atzar sinó que s'estratifiquen i tenen diferents nivells d'abast. A partir d'aquí apareix el concepte d'escala:

Scales are different forms of "semiotized space and time" – the ways in which space-time dimensions of social life determine meaning and vice versa, and the ways in which such processes develop in a stratified, non-unified way due to the intrinsic polycentricity of any social environment in which communication takes place (Blommaert, 2015: 121).

Il·lustració 1. Mapa del català nord-occidental

Font: https://ca.wikipedia.org/wiki/Català_nord-occidental#/media/Fitxer:Dialectes_català.svg. Autor: Mutxamel, llicència CC BY-SA 3.0.

El procés d'estandardització reordena les connotacions associades als trets a què atribuïm indexicalitat. Aquesta reordenació té dimensions diverses, de les quals la geogràfica n'és una de fonamental. Aquí, pròpiament, parlar d'escalaritat és parlar de la coexistència de diferents escales geogràfiques que són rellevants, en un moment donat, per una comunitat lingüística. En el nostre cas, el rol intermedi que havia suposat el lleidatà s'ha anat esborrant, i les perifèries extremes queden directament contraposades a la llengua acadèmica i a les varietats urbanes no estàndard.

Dos moments del procés: cap a 1990 i cap a 2010

Dos treballs ens indiquen l'estat de coses entre 1986 i 2006 a la Ribagorça sota administració catalana. Els trobem publicats, d'una banda, a Alturo i Turrell (1990) i Alturo (1995), i d'altra banda a Suïls, Ariño, Alturo i Turrell (2010). Posen el focus en dos moments successius rellevants, és a dir darrers dels anys

1980 i l'entorn de 2010. És el temps que discorre entre l'aparició d'una certa consciència i la seua expressió oberta.

El que apareix publicat a Alturo i Turell (1990) i Alturo (1995) és un estudi sobre variació en ribagorçà, atenent a dues variables emblemàtiques: una de caràcter fonètic i una de caràcter morfosintàctic.

La de tipus fonètic té a veure amb la realització sonora o sorda [ʒ] i [dʒ] vs. [tʃ] en casos com *jaure* o *metge* (o *gent*, *girar*, *enveja*, *just*, *joc*, etc.). En tots aquests casos, les formes estàndard són amb [ʒ] o [dʒ]: ['zawre], ['medʒe], etc. En ribagorçà es realitzen [tʃ] com en ['tʃawre], ['metʃe]. Una subvariable d'aquesta són realitzacions amb [j] d'alguns mots com *pujar* o *major* (est. [ma'ʒo] vs. rib. [ma'jo]), però l'obvio aquí per tal de simplificar la presentació.

El tret morfosintàctic fa referència a l'auxiliar del plusquamperfet i altres formes on hi ha imperfect del verb *haver* en català estàndard, que en ribagorçà segueixen l'imperfet de *ser*: *havia treballat* vs. *era treballat*; *hi havia arbres* vs. *hi era arbres*.

Es podria dir que les dades de 1986 fan pensar en un retrocés dels trets ribagorçans en favor de l'estàndard. Ara bé, vint anys més tard, el 2006 (Suïls, Ariño, Alturo i Turell, 2010), vam replicar el treball de 1986 per saber si el retrocés que ens havia indicat l'estudi en temps aparent es confirmava en temps real. Vam seguir les mateixes variables i, en la mesura que vam poder, vam entrevistar els mateixos individus. El que vam obtenir ens indicava una tendència general a una estratificació per edats, sectors econòmics i procedència geogràfica; en general, però, no es confirmava el que s'hauria pogut predir a partir d'Alturo i Turell (1990) i Alturo (1995), és a dir el retrocés de les formes ribagorçanes enfront de les variants estàndard. En la taula que segueix, els percentatges d'aparició de la forma estàndard són més baixos el 2006 que el 1986:

Taula 2. Resultats de 1986 i de 2006 comparats

% total [ʒ] [dʒ]		% total [tʃ]		% total <i>haver</i>		% total <i>ser</i>	
1986	2006	1986	2006	1986	2006	1986	2006
78	54	22	46	70	32.6	30	67.4

Font: elaboració pròpia de l'autor.

De fet, ja Alturo i Turell (1990: 25) parlen de “increasing consciousness of local traits, expressing local identity”.

A la Ribagorça, a partir dels anys 80 del segle passat es produeix una revalorització de l'element autòcton. A les altes valls ribagorçanes, va ser un moment de demanda social perquè es reconegués una nova entitat territorial, la comarca de l'Alta Ribagorça, que seria creada per llei el 1988⁵. Aquesta te-

⁵ Llei 5/1988, de 28 de març, de creació de les comarques del Pla de l'Estany, del Pla d'Urgell i de l'Alta Ribagorça.

rritorialitat era inèdita⁶ però va quallar ràpidament, i incorporarava també un vessant lingüístic. El moment coincideix amb els primers anys de la implantació del català a l'ensenyament obligatori, sota un Estatut d'Autonomia recentment aprovat, i amb les primeres campanyes Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya. Una de les més recordades duia el lema “el català, cosa de tots”, i anava encapçalada per la Norma, un personatge que volia difondre una imatge positiva de la llengua normativa, com a varietat supradialectal, després de dècades sense presència en els usos formals.

Il·lustració 2. Campanya per la normalització lingüística, anys 80

Font: <https://drac.cultura.gencat.cat/handle/20.500.12368/15415>. Autor: Catalunya. Direcció General de Política Lingüística, llicència CC-BY-NC-ND.

⁶ Abans dels anys 80, de fet, fins i tot el terme *Ribagorça* era una raresa en els usos no administratius. Això no vol dir que no existís una idea de territori que a grans trets hi era coincident: el terme *país* s'usava i s'usa comunament amb aquesta referència, però *Ribagorça* i *Alta Ribagorça* són infreqüents entre la gent més gran.

Així doncs, es posava l'escenari per a un contrast entre la llengua normativa i les característiques més visibles del dialecte, al mateix temps que una nova territorialitat compareixia.

Cronotop I

Cap a 1990 em va arribar notícia d'un recull de paraules que duia a terme Josep Escoll, un veí meu, pagès, de la petita població d'Igüerri (un nucli de tres cases, uns deu habitants en aquell moment). El recull consistia en un petit quadern que Escoll tenia sempre a mà i on anava anotant, de manera no planificada, paraules que, segons el seu parer, havien anat caient en desús i eren poc conegudes. El recull l'havia començat pels volts de 1988 i, de fet, encara avui està obert. El recull conté formes com aquestes (mantinc les grafies originals allà on indiquen trets rellevants):

llaaur a tos, llaaur a coll, llevell, lligadora, lligar, llixu, magolat, maioral, mallada, mallar, fer mandongo, mantornar, marrà-marranut, minyó-minyona, mosset-mosseta, fadrí-fadrina, moltó, mos (pronunciat *mòs*), mosta, olveres, orc-orca (pron. *òrca*), oreller, fer parba, parpal, picolls, pics, pimpinella (trepadella), planye's, pollanca, potxó, ràfel o voladís, rampill, raure, reboll, recony, redorta, regatxo, rella, revell, risca, ríssio, roster ruís...

Es tractava simplement d'una llista de mots o locucions sense cap definició ni aclariment (el mateix autor em va fer algunes observacions sobre la pronunciació o el significat). Responia ben bé a una inèrcia memorística i personal: l'autor feia memòria de mots que ja no usava gaire, o gens, però no necessitava anotar-ne el significat.

Vist així, em va semblar un cas anecdòtic, tot i que tenia un gran interès com a recull. Indirectament, però, més tard m'arribarien notícies d'altres reculls semblants en altres indrets de la comarca i en els anys següents en vaig poder localitzar alguns, de formats ben diversos però caracteritzables com un conjunt en base a alguns trets:

— el nombre i extensió, i en alguns casos el grau de sistematicitat. N'he comptabilitzat nou, tots amb diversos centenars de paraules (i altres de menors);

— la motivació que els explica, que és la detecció d'un procés d'obsolescència: els autors manifesten que el que els mou és el fet d'adonar-se que moltes paraules han caigut en desús;

— tots són resultat de diversos anys, i alguns són ja inactius;

— els autors, són, tots ells, no especialistes en llengua ni han fet els reculls sota cap intenció de caire acadèmic;

— tots els autors són parlants nadius del dialecte i en tots els casos hi ha, doncs, l'autopercepció del canvi. Tots els reculls són, doncs, introspectius, ja siguin individuals o col·lectius, en el sentit que es fan a partir de la memòria que els autors tenen del propi dialecte, individualment o a partir d'una tasca

col·laborativa; en alguns, una part del que contenen prové de la introspecció però una altra part s'obté de l'observació externa (el repertori d'expressions que altres persones fan servir, especialment persones de més edat dins de la família). A més, alguns reculls són força analítics, descriptius, i amb un esperit de documentació i de recerca en curs;

— en tots els casos hi ha una intenció de preservació, però des de moments diferents: allò que jo sé i que els que em succeeixen ja no coneixen o no usen; allò que jo ja no conec però els que em precedeixen encara conserven;

— el nivell d'aprofundiment està en funció de dos factors: la proximitat a les formes de vida tradicionals i la receptivitat de l'autor;

— com a tret rellevant, contenen tot un seguit del que els autors consideren peculiaritats; algunes ja rares, com *orc* (estrambòtic), *risca* (aresta del cereal), *llavei* (allau), *revell* (rellotge despertador)..., altres de poc usades però no exclusives del ribagorçà: *lleixiu*, *mos*, *tisana*...

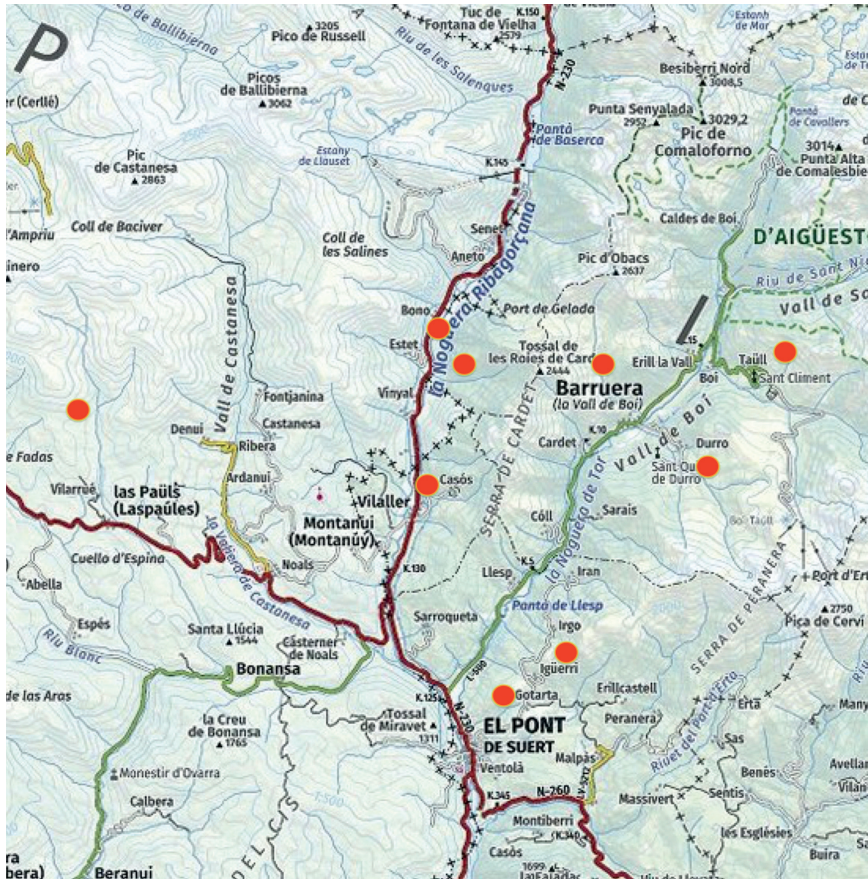
Els reculls no són tant una caracterització del dialecte com una evidència del canvi cultural percebut des de dins⁷. Coherentment, no contenen lèxic gramatical (d'ús freqüent) ni formes lèxiques que, tot i ser particulars, tenen prou ús social.

Cal remarcar la ubicació geogràfica d'aquests reculls, majoritàriament en la banda oriental del domini ribagorçà (veieu el mapa de la il·lustració 3), és a dir sota administració catalana o, d'acord amb la distribució que fèiem a la taula 1, el sector C. Sobre el mapa, es pot observar com tots se situen a la meitat dreta, és a dir al costat que es troba sota administració catalana. Només un es troba a l'altre extrem en la zona aragonesa del domini. Ara bé, aquest recull va ser fet mentre la seua autora vivia a Barcelona. És, per tant, assimilable a la resta si l'hem d'interpretar a partir del context individual de l'autora.

Què ens diu aquesta distribució? No només no tenim reculls a la banda aragonesa, és a dir el sector A de la taula 1 (amb l'excepció que hem anotat); tampoc no tenim notícies de cap recull d'aquest estil en domini occità aranès, és a dir el sector V. El ribagorçà del sector oriental, o sector C, és l'única varietat autòctona que es troba, en el seu àmbit administratiu, en una relació de complementarietat amb la varietat estàndard de la mateixa llengua. En context occidental (taula 1, sector A), el català ribagorçà concorre amb el castellà; en context aranès (taula 1, sector V), l'occità concorre amb el català i amb el castellà, però no amb una varietat estàndard de la mateixa llengua: com dèiem, l'aranès en usos formals és molt proper de l'aranès col·loquial atesa la poca extensió del domini.

L'altra dimensió és la cronologia. Bona part dels reculls arrenquen de la generació que havia viscut el context de la primera etapa del procés de socialització del català estàndard, tal com l'hem descrit a propòsit d'Alturo i Turell

⁷ Vull insistir en aquest punt: no es tracta de la contraposició entre estàndard i no estàndard, menys encara entre normatiu i no normatiu. Els autors no tenen perquè conèixer què és estàndard ni què és normatiu. En aquest punt rau la importància d'uns documents que responen a percepcions, no pas a judicis.

Il·lustració 3. Distribució geogràfica dels reculls de lèxic

Cartografia: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

(1990). Són persones que provenen del sector primari, agro-ramader, i per tant coneixen des de dins el dialecte. Altres són obra de la generació que la segueix: ells o els seus ascendents provenen d'aquest sector professional, i per tant parlen el dialecte però no produeixen el seu recull a partir, només, de la introspecció, sinó que el completen a partir d'allò que senten dir als seus ascendents i que ells ja no fan servir.

Cronotop II

A l'entorn de 2010, el ribagorçà és un tret cultural assumit com a caracteritzador del territori; algunes de les seues característiques són tingudes per emblemàtiques i mostrades públicament com un indicador d'autoctonicitat.

Per exemple, en formes escrites que apareixien (i apareixen) en anuncis de caràcter festiu. A tall d'exemple, la il·lustració 5 on apareix el cartell que anuncia la festa major de Llesp de 2014:

Il·lustració 4. Cartell de la festa major de Llesp, Alta Ribagorça, 2014

Font: foto de l'autor.

El més remarcable són formes on es representa la fonètica ribagorçana: *txuriol* (juliol) o *maior* (major). Recordem un dels trets que s'havien pres en consideració a Alturo i Turell (1990) i a Suïls, Ariño, Alturo i Turell (2010). Es tracta de les realitzacions ribagorçanes [tʃ] i [j], corresponents a l'estàndard [ʃ]. El fet que hom les remarqui intencionadament és una evidència del caràcter d'indexicalitat que han pres, com a indicadors d'autoctonicitat. Altrament dit, en una generació, una variable rellevant en el contrast amb la llengua estàndard esdevé un tret conscientment emblemàtic. No es pot adduir aquí un mal

coneixement de la llengua normativa, atès que la grafia divergent s'utilitza des de dins mateix de la normativa, prenent el valor fonètic de "tx" i de "i"⁸.

El 2013, l'oficina comarcal del Consorci per a la Normalització Lingüística (CPNL) va organitzar una crida sota el títol *Dis-hi la teua*. Consistia en la proposta que, qui volgués, aportés una o més paraules o expressions que es poguessin considerar característiques del ribagorçà. Per fer-ho, calia omplir una butlleta i dipositar-la en una urna situada a la biblioteca pública. La butlleta també demanava indicacions sobre el context semàntic de la paraula i l'equivalència en català estàndard.

La resposta va passar de llarg les expectatives. El recull final, que va elaborar l'associació Escunç, va ser d'unes set-centes aportacions (algunes de repetides, és clar) i es va introduir en una base de dades. Bon nombre dels participants eren joves i adolescents, no nadius en el dialecte:

A	B	C	D	E	F	G
Artaupat, -ada adj.		/arw'pat/		Que té el cos més curt proporcionalment que les carnes. Té un tipus estrany.	Durro	Marisol Garcia
Arremangat, -ada adj.		/arəmang'ya/		Amb les mànigues pujades davant els braços i fets.	Durro	Marisol Garcia
Arreputat, v. intr.		/arəputa'ts/		S'ha arreputat a la cantonada.	Durro	Marisol Garcia
Arreu adv.	Per tot adv.	/a'rew/		Tot seguit. Ha d'escampar a l'aire.	Durro	Marisol Garcia
Arroplegar, v. tr.	Arreplegar, v. tr.	/arəplə'ya/		Plegar, recollir.	Durro	Marisol Garcia
Arullar, v. tr.	Llançar, v. tr.	/an'ʎar/		Beucar o caure rodolent. S'ha arullat per una costura evall.	Durro	Marisol Garcia
Asclar, v. tr.	Estellar, v. tr.	/as'ʎia/		Puntar. Asclar la llenya.	Durro	Marisol Garcia
Ascrefala f.	Esquerda f.	/askr'e'fa/		Gràtia, en castellà.	Durro	Marisol Garcia
Asmat, -ada adj.	Asmat, -ada adj.	/as'ma'd/		Oleguer-se, tenir asma. Està asmat.	Durro	Marisol Garcia
Aspro, -a adj.	Aspre, -a adj.	/as'prə/		Rucla, rugós. Té les mans ben aspres.	Durro	Marisol Garcia
Assossegar, v. tr.	Assossegat, v. tr.	/asəse'ya/		Estar-se quiet. No pot assossegar-se en un moment.	Durro	Marisol Garcia
Astí				Aia, Astí està ta mare.	El Pont de Suert	Júlia Famé Bret
Astí				Aia, Astí hi ha una casa molt vella.	El Pont de Suert	Laila Dies Galisteo
Astí				Aia, Porta'l astí.	El Pont de Suert	Marina Vitellé
Astí				Aia, Xiquet vine cap astí.	El Pont de Suert	Pablo Ferrán
Astí				Aia, La cartera és astí.	El Pont de Suert	Pau Barriol Grau
Astí				Aia	El Pont de Suert	Xavier Cuenca Civantos
Astí, adv.	Aquí, adv.	/as'ti/		Aquí	El Pont de Suert	Ada Sorbes Mansol
Atabalar, v. tr.	Atalabar, v. tr.	/ata'ba'la/		Tenni el cap carregat. Hi havia tan soroll allí que estava establat.	Durro	Marisol Garcia
Atansar				Acostar. El nen em va atansar l'aguà.	El Pont de Suert	Pau Barriol Grau
Atansar, v. tr.	Acostar, v. tr.	/ata'n'sa/		Acostar'm això.	El Pont de Suert	Maria Jesús Llorens i Cambray
Atansar, v. tr.	Atansar, v. tr.	/ata'n'sa/		Acostar.	Durro	Marisol Garcia
Atapir, v. tr.	Atapeir, v. tr.	/ata'pi/		Posar coses en un lloc i fer torça perquè en capiguin més.	El Pont de Suert	Maria Jesús Llorens i Cambray
atarquinat		/ata'kɪnat/			Bonansa	Anna Morisó
Ataronç, -ada adj.		/ata'rə'nʎ/		Algo que l'han acobardat.	El Pont de Suert	Maria Jesús Llorens i Cambray
Atanyer, v. tr.	Donar, v. tr.	/ata'nye/		Donar'm això.	El Pont de Suert, Barruera	Maria Jesús Llorens i Cambray

Il·lustració 5. Base de dades a partir de la campanya *Dis-hi la teua*

Font: arxiu de l'autor.

El recull que tenim en aquesta base de dades és molt diferent dels que descrivim a l'apartat anterior. La motivació no és la preservació de formes obsoletes sinó l'aportació de formes emblemàtiques del ribagorçà (que era el *leit motiv* de la convocatòria). Per exemple, en el recull de 2013 hi trobem, sovint, elements de tipus gramatical:

- adverbis locatius *ací-astí...*
- adverbis temporals: *adés, depart-demà, despús-ahir...*
- formes preposicionals *ta, enta o pr'a...*

⁸ En aquest context on el castellà és llengua dominant, ben segur que una errada per desconeixement del català escrit hauria donat lloc a formes escrites amb les correspondències grafia-so del castellà: *churiol, mayor*.

— verbs, substantius o adjectius característics: *eixir, atampir; canalla, bordegot, goiat; fato...*

El contrast entre aquest recull i els que hem esmentat més amunt remet a dues vivències diferents pel que fa a la varietat ribagorçana: la que veu des de dins el procés de canvi (els reculls introspectius fets per parlants nadius) i la que eleva a emblemàtic el que és reconegut com a diferenciador (formes identificades per parlants de perfils diversos, amb coneixement desigual del dialecte).

Conclusió

En un context de promoció i protecció lingüística, hem observat reculls espontanis de lèxic que ens parlen de dos cronotops: la vivència del canvi lingüístic al llarg de dues generacions, arrencant en la dècada de 1980; i en paral·lel, la progressiva identificació d'uns trets emblemàtics del geolecte. El primer cas és especialment remarcable, perquè dona lloc a un tipus de documents, en bona mesura introspectius, que resulten sorprenents pel nombre i extensió en un territori tan reduït. La cronologia dels fets faria pensar en la consciència territorial emergent com a motivació comuna, però aquest component per ell sol no és rellevant sense el context sociolingüístic ampli. Ho confirma el fet que no trobem evidències d'aquest estil en territoris on no es promou un estàndard propi com a varietat de referència: ni en context aranès, on la llengua dels usos formals és molt propera a la dels usos col·loquials; ni en els territoris veïns de l'Aragó ribagorçà, on la llengua autòctona queda restringida als contextos informals. Una anàlisi a fons demanarà una observació etnogràfica que, vistos els precedents, promet aportacions d'interès.

Referències bibliogràfiques

- Alturo, Nuria (1995): "La variació d'*haver* auxiliar en el català nord-occidental", dins Maria Teresa Turell (ed.), *La sociolingüística de la variació*, Barcelona, PPU, pp. 221–255.
- Alturo, Nuria i Maria Teresa Turell (1990): "Linguistic change in el Pont de Suert: The study of variation of /ʒ/", *Language Variation and Change* 2, pp. 19–30.
- Auer, Peter i Jürgen Erich Schmidt (eds.) (2010): *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*, vol 1: *Theories and Methods*, Berlin, New York, De Gruyter Mouton.
- Blommaert, Jan, Elina Westinen i Sirpa Leppänen (2015): "Further notes on sociolinguistic scales", *Intercultural Pragmatics*, 12, 1, pp. 119–127, <<https://doi.org/10.1515/ip-2015-0005>>.
- Boix, Emili i F. Xavier Vila (1998): *Sociolingüística de la llengua catalana*, Barcelona, Ariel.
- Branchadell, Albert (1996): *La normalitat improbable*, Barcelona, Editorial Empúries.
- Cook, John (2014): "Events set in amber: Bakhtin's 'chronotope of the castle' as solidified space-time", *Australian Slavonic and East European Studies*, 28, 1–2, pp. 51–70.
- Gal, Susan (2010): "Language and political spaces", dins Peter Auer i Jürgen Erich Schmidt (eds.), *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*, vol. 1: *Theories and Methods*, Berlin, New York, De Gruyter Mouton, pp. 33–50.

- Gal, Susan (2018): “Visions and revisions of minority languages: Standardization and its dilemmas”, dins Pia Lane, James Costa i Haley De Korne (eds.), *Standardizing Minority Languages: Competing Ideologies of Authority and Authenticity in the Global Periphery*, Abingdon, New York, Routledge, pp. 222–242.
- Gumperz, John J. (2009 [1968]): “The speech community”, dins Alessandro Duranti, *Linguistic Anthropology: A Reader*, Hoboken, Wiley-Blackwell, pp. 66–73.
- Jespersen, Otto (1969 [1925]): *La llengua en la humanitat, la nació i l'individu*, Barcelona, Edicions 62.
- Lamuella, Xavier (1994): *Estandardització i establiment de les llengües*, Barcelona, Edicions 62.
- Lamuella, Xavier (2008): “La Val d’Aran: Situazione sociale della lingua occitana e interventi di politica linguistica”, dins P. Gualtieri i M. Viola (eds.), *Tutela e promozione delle minoranze linguistiche in Trentino*, Provincia Autonoma di Trento, pp. 49–66.
- Lamuella, Xavier (2012): “La llengua occitana: caracterització i situació actual”, *Mot so razo*, 10–11, pp. 31–46.
- Lamuella, Xavier (2021): “Mentalitat de subordinació lingüística i espontaneïtat”, Blog de la Càtedra Unesco de Diversitat Lingüística i Cultural, <<https://catedra-unesco.espais.iec.cat/2021/07/01/56-mentalitat-de-subordinacio-linguistica-i-espontaneitat/>>.
- Ninyoles, Rafael Luis (1971), *Idioma i prejudici*, Palma, Moll.
- Ó Giollagáin, Conchúr, Górdan Camshron, Pàdruig Moireach, Brian Ó Curnáin, Iain Caimbeul, Brian MacDonald i Tamás Péterváry (2020): *The Gaelic Crisis in the Vernacular Community: A Comprehensive Sociolinguistic Survey of Scottish Gaelic*, Aberdeen, Aberdeen University Press.
- Silverstein, Michael (2003): “Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life”, *Language and Communication*, 23, 3–4, pp. 193–229.
- Sistac i Vicèn, Ramon (1993): *El ribagorçà a l’Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, IEC.
- Sorolla, Natxo (coord.) (2018): *Llengua i societat a la Franja: Anàlisi de l’Enquesta d’usos lingüístics (2004–2014)*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- Suïls, Jordi, Susana Ariño, Núria Alturo i Maria Teresa Turell (2010): “El canvi lingüístic al Pont de Suert, vint anys després (estudi en temps real a partir de l’estudi en temps aparent de 1986)”, dins *Actes del XV Col·loqui de l’Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Lleida, 7–11 setembre 2009)*, vol. 2, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes-Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 297–314.
- Valls, Esteve (2018): “El lleidatà, un parlar en recessió. Aspectes fonètics i fonològics”, *Shikar*, 5, pp. 151–157.
- Vergés Bartau, Frederic (2022): *Diccionari castelhan-aranès. Inventari des mots e des expressions dera lengua pròpia d’Aran*, Lleida, Pagès.
- Vila, F. Xavier (2016): “Sobre la vigència de la sociolingüística del conflicte i la noció de normalitat lingüística”, *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 26, pp. 199–217.

Linguistic introspection in Ribagorçan lexical compilations

Keywords: north-western Catalan — Ribagorça — standardization — language borders — linguistic introspection.

Abstract

This article shows evidence about the building process of a linguistic perception regarding the Ribagorçan variety of Catalan. We consider it under the theoretic scope of chronotope, as

a spatiotemporal frame that confers the value of social indicators to the linguistic variables. This evidence comes partly from the participatory observation into activities that several social entities have been developing regarding the dialect. Our main source are amateur compilations of lexicon that give us evidence (1) about the awareness of language change from the introspective work of their authors along two generations, and (2) about the identification of some elements that have become overtly emblematic of the geoelect. The awakening of such an awareness is attributed to the contrasting presence of the standard variety. This would be confirmed by contrasting different cases in the area: the case of Catalan under Catalonia's administrative context, the neighbouring context of Occitan in the Aran Valley, and that of Catalan under the Aragonese administration. Only in the first case the language is present in formal and academic uses and we find lexical compilations as those described above.

Fecha de recepción: 4 de junio de 2023

Fecha de aceptación: 10 de noviembre de 2023